

ROZDZIAŁ III

Historyczny proces kształtowania się polskiego samorządu gospodarczego w postaci izb przemysłowo-handlowych

Początki samorządu gospodarczego na ziemiach polskich sięgają połowy XIX wieku. Wtedy to, szczególnie w zachodnich regionach kraju, rozpoczęto tworzenie instytucji samorządowych reprezentujących interesy sfer gospodarczych związanych z przemysłem i handlem. Proces ten przebiegał jednak nierównomiernie, co determinowane było przede wszystkim odnoszeniem się państw zaborczych do koncepcji decentralizacji stosunków gospodarczych. Najbardziej poszkodowany pod tym względem był zabór rosyjski, na obszarze którego nowoczesny samorząd gospodarczy praktycznie nie funkcjonował¹. Zdecydowanie lepiej wyglądała jego sytuacja

¹ Niektórzy badacze za pierwsze polskie organizacje samorządowe tego typu uznają rady handlowe utworzone w 1809 r. w Księstwie Warszawskim. Rady te powstały na mocy dekretu Fryderyka Augusta z 16 marca 1809 r., m. in. w Warszawie, Toruniu, Kaliszu i Płocku. Obok rad regionalnych istniała ogólna Rada Handlowa z siedzibą w Warszawie. Według naszej oceny były to jedynie dobrowolne zrzeszenia działające w sferze gospodarki, za którymi nie stały żadne uprawnienia publiczno-administracyjne. W podobny sposób należy ocenić będące sukcesorem rad handlowych, a powołane dekretem cara Aleksandra z 1817 r. izby handlowe i rękodzielnicze z siedzibami w Warszawie, Kaliszu, Płocku i Lublinie. Por. *Izby przemysłowo-handlowe na ziemiach polskich*, [w:] *Krajowa Izba Gospodarcza (Polish Chamber of Commerce)*, Warszawa 2002, s. 3, por. D. Janicka, *Ustrój administracji nowożytnej w Europie – zarys wykładu*, Toruń 2002, s. 134-135, por. J. Kuciński, *Izby Przemysłowo-Handlowe na ziemiach polskich (1809-1919)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, t. X, 1973, s. 171.

w zaborach pruskim i austriackim. Właśnie na tych terenach utworzono pierwsze izby gospodarcze o charakterze samorządowym. W 1850 roku powołano izby dla przemysłu i handlu we Lwowie, Krakowie oraz Brodach². Rok później rozpoczęła swoje funkcjonowanie największa w województwach zachodnich Izba Handlowa w Poznaniu. Do końca XIX wieku powstały jeszcze trzy izby, a mianowicie w Toruniu (1852), Bydgoszczy (1875) i Grudziądzu (1899).

Największy w Polsce, zarówno pod względem terytorialnym, jak i ludnościowym, był okręg izby lwowskiej. Obejmował on 36 powiatów o obszarze wynoszącym około 39.000 km² i liczącym prawie 3,5 miliona ludności. Izba w swojej działalności dążyła do spopularyzowania kredytu publicznego oraz pomnożenia instytucji kredytowych; w celu zaś podniesienia i ożywienia handlu zapoczątkowała powstanie w 1912 r. giełdy zbożowej i towarowej we Lwowie. Na podkreślenie zasługuje również jej aktywność na rzecz rozwoju szkolnictwa zawodowego. Właśnie z inicjatywy izby powołano we Lwowie pierwszą handlową szkołę uzupełniającą oraz Akademię Handlową³.

Jak już wspomniano, największą na ziemiach zachodnich izbą handlową była utworzona na mocy rozporządzenia ministra przemysłu i handlu z 20 stycznia 1851 r. izba poznańska. Warto w tym miejscu przypomnieć, że organizację izb handlowych unormowało w całej monarchii pruskiej rozporządzenie królewskie o zaprowadzeniu izb handlowych z 11 lutego 1848 r. Wyżej wymieniony akt prawny umożliwił powołanie na terenie Prus kilkudziesięciu izb działających

² Zob. Rozporządzenie Ministra Handlu z 26 lutego 1850 r. pod nazwą: „Tymczasowe prawo względem ustanowienia izb handlowych i przemysłowych”. Zatwierdzone przez Najjaśniejszego Pana w dniu 18 marca 1850 r. Źródło: „Powszechny Dziennik Praw Krajowych i Rządowych” 1850, cz. V, Ustawa nr 168, Lwów 1853, s. 82.

³ Por. Z. Pietkiewicz, *Samorząd gospodarczy w Polsce*, Poznań 1930, s. 7.

na rzecz handlu i przemysłu.

Początkowo dominującą rolę w Izbie Handlowej w Poznaniu odgrywali kupcy żydowscy⁴. Oni też wystąpili z inicjatywą powołania Izby, organizowali ją i stanowili przez długie lata zasadniczy jej skład.

Funkcjonowanie izb handlowych w państwie pruskim zreformowała ustawa o izbach handlowych z 24 lutego 1870 r. W myśl nowych przepisów zadaniem izb było reprezentowanie interesów handlu oraz przemysłu w swoim okręgu, wspieranie władz w popieraniu tych działów gospodarki przez informowanie, składanie wniosków, sprawozdań i prowadzenie orzecznictwa. Izby zobowiązane były do corocznego składania ministrowi przemysłu i handlu pisemnych sprawozdań na temat sytuacji gospodarczej w jej okręgu. Jak zauważa Andrzej Zarzycki, o nadrzędnym charakterze państwa wobec izb nie decydował tylko ten obowiązek, ale przede wszystkim wymóg zatwierdzenia ich statutu oraz władz izb przez wspomniane ministerstwo. Pełniejszą swobodę działania miały izby w zakresie dysponowania swoim budżetem, pochodzącym ze składek członkowskich. Składki na rzecz izby pobierane były przez powiatowe i gminne izby skarbowe w wysokości 3% od płaconych podatków.

Według nowych przepisów prawo wyborcze objęło obywateli niemieckich w wieku co najmniej 25 lat (wcześniej od 30 lat), którzy opłacili podatek przemysłowy i składkę na rzecz izby. Co należy podkreślić, ordynacja uprzywilejowała osoby zamożne, posiadające duże przedsiębiorstwa, z reguły należące do Żydów i Niemców, pozostawiając Polaków na marginesie życia gospodarczego⁵. Temu samemu celowi służyła między

⁴ W 1851 r. połowę spośród 18 wybranych członków Izby Handlowej w Poznaniu stanowili kupcy żydowscy, zob. A. Zarzycki, *Wielkopolska Izba Przemysłowo-Handlowa. Tradycja i współczesność (1851-2001)*, Poznań 2001, s. 14.

⁵ *Ibidem*, s. 18-19.

innymi zmiana prawa wyborczego w 1893 r. Na mocy bowiem rozporządzenia ministra przemysłu i handlu dotyczącego Izby Handlowej w Poznaniu z dnia 21 listopada 1893 r., zwiększono wymagania majątkowe wobec wyborców. Odtąd czynne i bierne prawo wyborcze posiadali wyłącznie właściciele stosunkowo dużych firm przemysłowych i handlowych, płacący najwyższe podatki z tego tytułu.

Członkowie Izby wybierani byli na 6-letnią kadencję, ale co dwa lata 1/3 członków była wymieniana (przez losowanie), a skład uzupełniano w drodze wyborów. Członkowie pełnili swe funkcje bezpłatnie, przysługiwał im tylko zwrot poniesionych kosztów na określone cele, za czas poświęcony obradom itp. Co roku w Izbie wybierano prezesa oraz jednego lub dwóch jego zastępców.

W dniu 13 września 1897 r. władze państwowe wprowadziły następną nowelizację przepisów. Na ich podstawie zakazano osobom nie prowadzącym już działalności gospodarczej brania udziału w wyborach do Izby i członkostwa w niej. Szczegółowo określono też zakres działania Izby; należało do niego:

- prowadzenie rejestru handlowego;
- mianowanie maklerów, rzeczoznawców oraz sędziów zajmujących się kwestiami przemysłowo-handlowymi;
- dawanie wytycznych, jeśli chodzi o szkolenie przyszłych rzemieślników i sprzedawców oraz dokształcanie w dziedzinie handlu;
- przygotowanie statystyk;
- kontrola ksiąg rachunkowych;
- przygotowywanie raportów do sądów i urzędów;
- wystawianie świadectw pochodzenia w sprawach celnych oraz certyfikatorów dotyczących jakości i ceny;
- nadzór nad giełdą i innymi instytucjami życia gospo-

darczego Prowincji Poznańskiej⁶.

Niemiecka Izba Handlowa działała w Poznaniu przez blisko 57 lat, realizując na miarę swoich możliwości zadania nadane jej przez niemieckie władze, skoncentrowane głównie na rozwoju i kontroli życia gospodarczego Poznania, a począwszy od 1895 r. – Prowincji Poznańskiej. Rola Izby w wielu przypadkach ograniczała się do współdziałania lub koordynowania zadań podejmowanych i inicjowanych przez państwo, przy czym, co należy pamiętać, wpisane w nie były również antypolskie działania.

Doświadczenia zaborcze zostały wykorzystane i twórczo rozwinięte przez polskiego prawodawcę w okresie II Rzeczypospolitej. Samorząd gospodarczy w Polsce niepodległej stanowił istotny element struktury ustrojowej państwa. Był on zatem pełnoprawnym partnerem władz rządowych oraz samorządu terytorialnego w kształtowaniu spraw gospodarczych. Najważniejszymi instytucjami samorządu gospodarczego w II Rzeczypospolitej były izby przemysłowo-handlowe, izby rzemieślnicze oraz izby rolnicze. Błędem byłoby jednak twierdzenie, że samorząd gospodarczy rozwijał się w naszym kraju szczególnie dynamicznie i bez przeszkód. Początkowo idea jego powołania nie znalazła należytego zrozumienia ze strony sfer kierowniczych państwa. Stało się tak pomimo tego, że o potrzebie utworzenia samorządu gospodarczego mówiło się już w Konstytucji RP z 17 marca 1921 r.

W artykule 68 stwierdzono między innymi, iż „obok samorządu terytorialnego osobna ustawa powoła samorząd gospodarczy dla poszczególnych dziedzin życia gospodarczego, a mianowicie: izby rolnicze, handlowe, przemysłowe, rzemieślnicze, pracy najemnej i inne, połączone w Naczelną Izbę Gospodarczą Rzeczypospolitej, których współpracę z władzami państwowymi w kierowaniu życiem gospodarczym

⁶ Ibidem, s. 26.

i w zakresie zamierzeń ustawodawczych określał ustawy”⁷.

Jednak od słów do ich pełnej realizacji upłynęło z górą 6 lat. Do tego momentu izby samorządu gospodarczego działały głównie na obszarze byłego zaboru pruskiego i austriackiego. Szczególnie podatny grunt znalazły one w Wielkopolsce, gdzie funkcjonowały początkowo na podstawie aktów prawnych o charakterze regionalnym. Dopiero w latach 1927-1928 stworzono zręby samorządu gospodarczego, w oparciu o które na obszarze całej Polski rozpoczął się proces organizacji izb rzemieślniczych, przemysłowo-handlowych i rolniczych. Składały się na nie następujące regulacje prawne: rozporządzenie Prezydenta RP z 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym, które stanowiło podstawę do utworzenia izb rzemieślniczych, rozporządzenie Prezydenta RP z 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych oraz rozporządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych⁸.

Z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości izby przemysłowo-handlowe istniały na obszarze byłej dzielnicy austriackiej: w Brodach, Lwowie i Krakowie oraz w byłym zaborze pruskim w: Poznaniu, Bydgoszczy, Toruniu i Grudziądzu. Najpilniejszą sprawą było przeprowadzenie pewnych zmian w podstawach prawnych funkcjonujących już izb, jak i powołanie nowych na terenach byłego zaboru austriackiego i pruskiego, gdzie one dotychczas istniały, lecz z siedzibami poza granicami odrodzonego państwa. Taka sytuacja np. wystąpiła na Śląsku Cieszyńskim, gdzie część która przypadła Polsce, utraciła izbę z siedzibą w Opawie. Z tego względu podjęto działania mające na celu powołanie na tym obszarze nowej izby. Została ona utworzona w Bielsku uchwałą Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego z dnia 8 lipca 1919 r.

⁷ A. Adamczyk, S. Pastuszka, *Polskie konstytucje...*, op. cit., s. 235.

⁸ Por. S. Miklaszewski, *Ku dalszej organizacji samorządu gospodarczego w Polsce* (referat wygłoszony na I Zjeździe Samorządu Gospodarczego Rzeczypospolitej – Warszawa 26.04.1932 r.), Warszawa 1932, s. 4-5.

Podobny problem rozwiązano na obszarze Górnego Śląska, gdzie po uregulowaniu kwestii spornych z Niemcami, rozporządzeniem Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 27 czerwca 1922 r. utworzono dla górnośląskiej części województwa śląskiego Izbę Handlową w Katowicach⁹. Dodajmy w tym miejscu, że izby przemysłowo-handlowe początkowo nie istniały na terenie zaboru rosyjskiego.

Podstawowe znaczenie dla odrodzenia się izb na ziemiach zachodnich, miało rozporządzenie ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 25 listopada 1919 r. w przedmiocie izb przemysłowo-handlowych w byłej dzielnicy pruskiej¹⁰. W rozporządzeniu tym stwierdzono, że przeznaczeniem izb przemysłowo-handlowych miało być zastępstwo ogólnych interesów przemysłu wraz z górnictwem, handlu oraz żeglugi. Oznaczało to, że wbrew nazwie, obejmowały one poza przemysłem i handlem, także inne dziedziny gospodarki, które nie tworzyły oddzielnych izb.

Aktem prawnym, który miał największe znaczenie dla rozwoju izb przemysłowo-handlowych w Polsce w okresie międzywojennym, było rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 lipca 1927 r.¹¹

Artykuł 1 tego rozporządzenia powierzał izbom przemysłowo-handlowym, zorganizowanym i działającym na jego podstawie i indywidualnych statutach, prawo stałej reprezentacji interesów gospodarczych przemysłu i handlu. Rozporządzenie to, podobnie jak rozporządzenie z 1919 r., nie ograniczało dostępu do izb przedstawicielom innych

⁹ S. Waschko, *Samorząd gospodarczy w Polsce. Odbitka z bilansu gospodarczego dziesięciolecia Polski odrodzonej*, t. II, Poznań 1929, s. 3.

¹⁰ Rozporządzenie ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 25 listopada 1919 r. w przedmiocie izb przemysłowo-handlowych w byłej dzielnicy pruskiej. Tygodnik Urzędowy Ministra b. dzielnicy pruskiej nr 67 z 1919 r.

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta RP z 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych. Dz. U. RP nr 67, poz. 591.

dziedzin gospodarki. Otóż pod pojęciem przemysłu i handlu rozumiano także górnictwo, instytucje finansowe, przewozowe, ekspedycyjne, ubezpieczeniowe, komisowe oraz pośrednictwo handlowe. Wyłączone było oczywiście rzemiosło i rolnictwo, które tworzyły własne izby.

Obszar całego państwa podzielono na okręgi izb przemysłowo-handlowych. O utworzeniu izby, podobnie jak o jej siedzibie oraz okręgu i wszystkich jego zmianach, postanawiał minister przemysłu i handlu. Przy ustalaniu okręgów izb należało, w miarę możliwości, kierować się podziałem administracyjnym państwa.

Artykuł 3 rozporządzenia prezydenta z 1927 r. określał formę prawną izb przemysłowo-handlowych. Zgodnie z nim izby były instytucjami samorządu gospodarczego i jednocześnie osobami publicznoprawnymi. Nadzór nad izbami powierzono ministrowi przemysłu i handlu.

Artykuł 4 tego rozporządzenia regulował zakres działania izb. Był on bardzo szeroki i obejmował kilka grup zadań:

- zgłaszanie wniosków i udzielanie władzom uwag i spostrzeżeń na ich żądanie lub z własnej inicjatywy;
- wyrażanie opinii o projektach ustaw i ważniejszych rozporządzeń i współdziałanie z władzami na ich żądanie przy ich opracowywaniu, jak i przedstawianie rządowi własnych projektów i propozycji zmian z zakresu ustawodawstwa dotyczącego przemysłu, handlu, górnictwa, taryf i przepisów celnych, obrotu towarowego z zagranicą, obrotu pieniężnego, dróg komunikacyjnych, taryf komunikacyjnych, przepisów podatkowych i monopolowych, ochrony pracy, ubezpieczeń i opieki społecznej dotyczących bezpośrednio przemysłu i handlu;
- przedstawianie postulatów z zakresu traktatów handlowych;
- popieranie przemysłu i handlu poprzez tworzenie i utrzy-

mywanie odpowiednich instytucji i urzędzeń, np. instytutów badawczych, muzeów, wystaw, targów, biur informacyjnych i innych;

- zakładanie, prowadzenie i popieranie we współpracy z władzami oświatowymi szkół zawodowych i kształcących;
- wydawanie z własnej inicjatywy lub na żądanie władz oświatowych opinii o potrzebach i programach szkolnictwa zawodowego i kształcącego;
- wyznaczanie osób powołanych do wydawania opinii i stwierdzania stanu faktycznego oraz innych działań wymagających wiarygodności i znajomości rzeczy;
- delegowanie przedstawicieli do utworzonych przez władze organów doradczych mających znaczenie dla dziedzin reprezentowanych przez izby;
- proponowanie kandydatów na stanowiska sędziów handlowych i członków komisji podatkowych;
- wydawanie władzom opinii o zwyczajach handlowych, cenach itp.;
- wydawanie świadectw o pochodzeniu towarów;
- tworzenie sądów polubownych do rozstrzygania sporów wynikających ze stosunków handlowych;
- prowadzenie rejestru wszystkich przedsiębiorstw w danym okręgu należących do reprezentowanych przez izbę dziedzin oraz listy osób uprawnionych do wykonywania czynnego prawa wyborczego do izby;
- zbieranie i przekazywanie ministrowi przemysłu i handlu danych statystycznych odpowiadających zakresowi pracy izby;
- składanie ministrowi przemysłu i handlu kwartalnych i rocznych sprawozdań o swej działalności i stanie gospodarczym okręgu izby;
- wszystkie inne czynności przekazane ustawami i roz-

porządzeniami, szczególnie z zakresu działania władz państwowych.

Artykuł 5 rozporządzenia dawał izbom prawo do otrzymywania od władz państwowych projektów ustaw i ważniejszych rozporządzeń z zakresu dziedzin reprezentowanych przez izby przed ich skierowaniem na drogę obrad ustawodawczych, a także zobowiązywał władze podatkowe do przekazywania izbom wykazu podmiotów opłacających podatek przemysłowy.

Wszystkie znajdujące się w okręgu izby stowarzyszenia i korporacje działające w dziedzinach gospodarczych reprezentowanych przez izbę (z wyjątkiem związków zawodowych i instytucji ubezpieczeń społecznych) oraz osoby i przedsiębiorstwa trudniące się handlem, zobowiązane były udzielać izbie na jej żądanie informacji i danych statystycznych koniecznych do właściwego wypełniania przez nią swoich funkcji. W przypadku niezastosowania się do takiego żądania izby, jej prezes mógł nałożyć grzywnę w wysokości 300 złotych. Kary takie wykonywane były przez władze administracyjne pierwszej instancji w miejscu zamieszkania za pośrednictwem organów gminnych. Przeciwno orzeczeniu karnemu prezesa izby przysługiwało odwołanie do sądu powiatowego. Wyrok sądu okręgowego wydany w drugiej instancji był prawomocny.

Artykuł 7 omawianego aktu prawnego regulował kwestie związane ze statutami izb. Otóż każda z izb posiadała własny statut, którego pierwsza część stanowiła regulamin wyborczy, a druga postanowienia organizacyjne. Pierwszą część statutu nadawał minister przemysłu i handlu po zasięgnięciu opinii izb lub organizacji społeczno-gospodarczych. Drugą część oraz zmiany w pierwszej części, uchwały same izby. Uchwały te podlegały jednak zatwierdzeniu przez ministra przemysłu i handlu.

Artykuł 8 przedstawianego rozporządzenia ustalał skład izb. Izby tworzyli radcowie z wyborów, mianowania przez

ministra przemysłu i handlu oraz z kooptacji. Wszyscy posiadali jednakowe prawa. Dokładną liczbę radców z wyborów ustalały statuty izb, ale musiała się ona mieścić w granicach od 30 do 80 osób. Radcowie z wyborów wyłaniani byli wg następującej zasady: 2/5 swej liczby przez ogół osób, którym przysługiwało czynne prawo wyborcze; 3/5 przez zrzeszenia gospodarcze. Liczba radców z nominacji wynosiła 1/10 liczby radców z wyboru, a z kooptacji nie mogła przekroczyć 1/10 liczby z wyboru.

Kadencja radców trwała początkowo 6 lat. Co trzy lata, 31 grudnia, połowa radców ustępowała. W celu ich zastąpienia przed upływem tego terminu przeprowadzano wybory uzupełniające. Ustępujący radcowie mogli ubiegać się o ponowny wybór w wyborach uzupełniających. Na opróżnione przed upływem ustawowego terminu miejsce radcy z wyborów ogólnych wstępował do końca kadencji ten z kandydatów, który w ostatnich wyborach uzyskał największą z kolei liczbę głosów. W przypadku opróżnienia przed przewidzianym terminem miejsca radcy wybranego przez zrzeszenia gospodarcze, w zrzeszeniu tym następował ponowny wybór. Nowy radca pełnił czynności do końca ustawowego okresu.

Szczegółowy tryb ustępowania radców ustalały statuty izb (art. 9). Artykuły od 10 do 20 poświęcone były zagadnieniom wyborczym. Czynne prawo wyborcze przysługiwało po opłaceniu państwowego podatku przemysłowego:

- osobom bez różnicy płci, które w okręgu izby posiadały przedsiębiorstwo przemysłowe lub handlowe, albo trudniły się samoistnie handlem lub przemysłem;
- przedsiębiorstwom przemysłowym i handlowym istniejącym w okręgu izby jako osoby prawne lub w innej formie spółkowej oraz takim przedsiębiorstwom państwowym, samorządowym i korporacji publicznych;
- przedsiębiorstwom przemysłowym i handlowym wymie-

nionym w punktach 1) i 2) z siedzibą poza okręgiem izby, ale posiadającym w okręgu izby swoje filie.

Każda z wymienionych wyżej osób korzystała z jednego głosu, a w przypadku osób prawnych – jeżeli statut nie stanowił inaczej. W przypadku podmiotów wymienionych w punkcie 2), czynne prawo wyborcze wykonywane było przez dyrektorów, kierowników, członków zarządu lub osobiście przez wspólników. Z kolei w przypadku podmiotów wymienionych w punkcie 3), prawo to wykonywane było przez kierowników filii. Wszystkie osoby korzystające z czynnego prawa wyborczego powinny mieć ukończone 25 lat, posiadać obywatelstwo polskie i pełnię praw publicznych.

Bierne prawo wyborcze posiadały osoby po ukończeniu 30 lat życia, uprawnione do czynnego prawa wyborczego do izby. Czynne i bierne prawo wyborcze nie przysługiwało:

- upadłym dłużnikom;
- osobom skazanym prawomocnym wyrokiem sądowym za przestępstwa pociągające utratę prawa wybierania do Sejmu.

Wybory do izby zarządzał minister przemysłu i handlu. W tym celu spośród swoich urzędników mianował komisarza wyborczego, który powoływał główną komisję wyborczą i komisje miejscowe. Posiadający prawo wyborcze dzielili się na dwie sekcje izby, a w jej ramach na dwie kategorie w zależności od wysokości płaconego podatku przemysłowego. Liczba radców wybieranych do każdej z sekcji była równa. Głosowanie było tajne, a o wyborze rozstrzygała względna większość głosów - w przypadku równej liczby głosów decydował los. Minister, tylko z powodu uchybień przepisów niniejszego rozporządzenia, mógł unieważnić wyniki wyborów w części lub w całości. Jego decyzja była ostateczna. Wraz z unieważnieniem wyników wyborów zarządzał jednocześnie nowe wybory.

Odmierna procedura dotyczyła wyborów przez zrzeszenia

gospodarcze. Przy każdych kolejnych wyborach minister przemysłu i handlu, na wniosek głównego komisarza wyborczego, wyznaczał zrzeszenia gospodarcze, którym przysługiwało prawo powołania radców do izby. Prawo takie przysługiwało tylko tym zrzeszeniom, które istniały co najmniej trzy lata przed terminem wyborów i według swoich statutów miały za zadanie działalność związaną z reprezentacją zawodowych interesów przemysłu i handlu. Minister określał liczbę radców powoływanych przez każde zrzeszenie. Wybory przez zrzeszenia gospodarcze odbywały się zawsze po ustaleniu wyników wyborów ogólnych.

W celu przeprowadzenia wyborów przez zrzeszenia gospodarcze jego władze zwoływały walne zebranie członków, któremu przewodniczył główny komisarz wyborczy. Wybory przeprowadzano w trybie przewidzianym przez statuty tych zrzeszeń dla wyboru ich władz. Tryb składania sprzeciwów przeciwko wynikom tych wyborów był podobny do trybu przy wyborach ogólnych.

W okresie każdych wyborów minister przemysłu i handlu mianował na całą kadencję określoną liczbę radców – tzw. radców z nominacji. W przypadku ustąpienia takiego radcy, minister na jego miejsce mianował do końca kadencji inną osobę. Nie mogły być mianowane osoby pełniące funkcje w służbie państwowej, z wyjątkiem profesorów i nauczycieli państwowych zakładów naukowych oraz kierowników przedsiębiorstw państwowych.

Ostatnim sposobem zostania radcą izby przemysłowo-handlowej była kooptacja. Komisarz wyborczy, przed ukonstytuowaniem się izby, zwoływał zgromadzenie radców z wyborów i nominacji w celu rozstrzygnięcia o kooptacji. Za podjęciem takiej decyzji musiała opowiedzieć się większość zebranych. Maksymalna liczba kooptowanych radców nie mogła przekroczyć 1/10 liczby radców z wyborów. Radcowie ci powoływani

byli na sześćioletnią kadencję i mogli być ponownie wybrani. Kooptowane mogły być osoby posiadające bierne prawo wyborcze do izby, a jeżeli nie, to powinny posiadać zasługi wobec „gospodarstwa społecznego”. Nie mogły być kooptowane osoby pełniące funkcje państwowe.

Artykuły 22 i 23 rozporządzenia z 1927 roku poświęcone były prezesowi i prezydium (zarządowi) izby. Prezes i wiceprezesi wybierani byli na okres trzech lat z prawem ponownego wyboru. Prezes reprezentował izbę na zewnątrz, wykonywał lub nadzorował wykonywanie uchwał izby, czuwał nad zgodną z przepisami prawa działalnością izby, ustalał przedmiot i przebieg obrad plenarnych, którym przewodniczył, a także odpowiadał za pracę biura izby. Sposób i zakres urzędowania wiceprezesów określały statuty izb.

Prezes i wiceprezesi tworzyli prezydium izby. Statut dopuszczał możliwość rozszerzenia prezydium o co najmniej dwóch, ale nie więcej niż czterech radców, którzy wraz z prezesami tworzyli zarząd izby. Zarząd postanawiał w imieniu izby o sprawach zastrzeżonych dla niego przez statut, wydawał w imieniu izby opinie i wnioski w kwestiach nie cierpiących zwłoki oraz rozstrzygał problemy wewnątrzorganizacyjne izby. Prezydium (zarząd) składał przed plenarnym zebraniem sprawozdanie ze swej działalności.

Zgodnie z artykułem 24 rozporządzenia radcowie tworzyli sekcje izby. Statuty przewidywały najczęściej istnienie dwóch sekcji – przemysłowej i handlowej. Do pierwszej należały: przemysł i górnictwo, natomiast do drugiej: handel, przedsiębiorstwa przewozowe, ubezpieczeniowe, finansowe, komisowe i transportowe¹².

Podstawowym zadaniem sekcji było zajmowanie stanowiska wobec spraw mających znaleźć się na porządku dziennym

¹² W statutach można było ustalać większą liczbę sekcji, uwzględniając gałęzie gospodarcze o szczególnym znaczeniu w okręgu izby jak np. sekcję bankowo-ubezpieczeniową, górniczą czy żegludową.

obrad plenarnego zebrania. Miały one także prawo wystosowania do prezesa lub prezydium izby żądania przedstawienia odpowiednim władzom państwowym ich odmiennego od plenarnego zebrania stanowiska. Za pośrednictwem prezesa lub prezydium mogły także kierować wnioski na plenarne zebranie. Ponadto na wniosek prezesa ustosunkowywały się do przekazywanych im przez niego spraw.

Obowiązkiem radców było branie udziału w plenarnych zebraniach, posiedzeniach sekcji i komisji. Swoje czynności wykonywali bezpłatnie – przysługiwał im tylko zwrot poniesionych kosztów w związku z działalnością w izbie. W przypadku unikania udziału w pracach izby, radca mógł być pozbawiony radcostwa. Pozbawienie radcostwa radcy z nominacji następowało decyzją ministra przemysłu i handlu (art.25).

Plenarne zebrania izby odbywały się co najmniej raz na kwartał. W każdym czasie mogły być one zwołane na żądanie ministra przemysłu i handlu lub 1/3 liczby radców oraz zawsze z woli prezesa izby. Dla ważności uchwał wymagana była obecność 1/3 liczby radców. Uchwały zapadały bezwzględną większością głosów. Z kolei uchwały w sprawie zmiany statutu i pozbawienia radcostwa zapadały większością 2/3 głosów i w obecności 2/3 liczby radców. Jeżeli uchwała plenarnego zebrania była sprzeczna z uchwałą danej sekcji, to prezes izby, na żądanie sekcji, obok decyzji plenarnego zebrania, przekazywał władzom odmienne stanowisko tej sekcji wraz z uzasadnieniem.

Statut zezwalał na powoływanie komisji stałych, natomiast uchwałą plenarnego zebrania izby mogły powoływać komisje niestałe. Komisje opracowywały wnioski i sprawozdania. Do pracy w nich z głosem doradczym mogły być powołane osoby spoza izby. Izby uchwałą plenarnego zebrania mogły także mianować członków korespondentów z głosem

doradczym (art. 27).

Prace wykonawcze i przygotowawcze wynikające z zakresu działania izby prowadziło biuro izby. Składało się ono z etatowych i na ogół stałych pracowników z dyrektorem na czele. Dyrektora spoza członków izby mianował minister przemysłu i handlu spośród trzech kandydatów przedstawionych mu przez zarząd izby (od 1934 r. była to kompetencja plenarnego zebrania). Dyrektor podlegał bezpośrednio prezesowi izby. Brał on udział we wszystkich posiedzeniach i zebraniach. Na jego wniosek prezes powoływał pozostały personel izby.

Izba uchwalała na plenarnym zebraniu statut urzędniczy i inne przepisy dotyczące pracy biura izby (art.28).

Artykuł 30 rozporządzenia regulował sprawy budżetu izby. Przewidziana w budżecie suma wydatków nie znajdująca pokrycia w samoistnych dochodach izby, pokrywana była z dodatku przewidzianego w ustawie o państwowym podatku przemysłowym. Wysokość tego dodatku ustalał każdorazowo minister przemysłu i handlu. Ponadto określał on kategorie płatników państwowego podatku przemysłowego, od których pobierany dodatek powinien być przekazywany izbie.

Izba prowadziła rachunek swoich przychodów i rozchodów. Co roku przed końcem marca składała ministrowi przemysłu i handlu sprawozdanie ze swojego budżetu za rok ubiegły.

Izba przemysłowo-handlowa mogła być rozwiązana uchwałą Rady Ministrów na wniosek ministra przemysłu i handlu, jeżeli naruszała ustawy lub zagrażała interesom państwa.

Na mocy rozporządzenia ministra przemysłu i handlu z 30 listopada 1927 r. na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, z wyłączeniem województwa śląskiego, ustanowiono dziesięć izb przemysłowo-handlowych z siedzibami: w Warszawie, Łodzi, Sosnowcu, Lublinie, Lwowie, Krakowie, Poznaniu, Bydgoszczy, Grudziądzu i Wilnie. W roku 1933 zlikwidowano izbę w Grudziądzu, a jej siedzibę przeniesiono do Gdyni,

likwidując jednocześnie izbę w Bydgoszczy, której okręg podzielono pomiędzy izbę gdyńską i poznańską. Zniesiono też izbę w Bielsku, a jej okręg przydzielono do izby katowickiej.

Przynależność do izb przemysłowo-handlowych miała charakter obligatoryjny, natomiast rozporządzenie nie nakładało na członków izb obowiązku ich bezpośredniego i całkowitego utrzymania. Izby przemysłowo-handlowe, podobnie jak instytucje samorządu terytorialnego, zwolnione były z płacenia podatków i innych opłat.

Dnia 10 marca 1932 r. ukazała się ustawa w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych¹³. Wprowadzone wówczas poprawki dotyczyły spraw proceduralnych, między innymi kwestii rozwiązywania izby, a także skrócenia kadencji radców (z 6 do 5 lat).

Dnia 24 marca 1933 r. ukazała się kolejna ustawa w sprawie zmiany i uzupełnień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych¹⁴. Poprawki w niej zawarte dotyczyły zmian okręgów izb i uchwalania wewnętrznych aktów prawnych izb, przede wszystkim statutów emerytalnych.

Wreszcie 10 marca 1934 r. uchwalona została ostatnia poprawka do rozporządzenia Prezydenta z 15 lipca 1927 r.¹⁵ Podkreślono w niej między innymi, że izby miały tworzyć Związek Izb Przemysłowo-Handlowych Rzeczypospolitej Polskiej, do którego przynależność wszystkich tego rodzaju podmiotów

¹³ Ustawa z dnia 10 marca 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta RP z 15 lipca 1927 r. Dz. U. nr 26, poz. 203.

¹⁴ Ustawa z dnia 24 marca 1933 r. w sprawie zmiany i uzupełnień rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych. Dz. U. nr 25, poz. 210.

¹⁵ Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych. Dz. U. nr 26, poz. 203.

była obowiązkowa. Związek ten był osobą prawa publicznego; mógł nabywać i zbywać majątek ruchomy i nieruchomy, zawierać umowy oraz występować przed sądem.

Celem Związku było ujednoczenie stanowiska izb w sprawach o znaczeniu ogólnym oraz przedstawianie władzom na ich żądanie lub z własnej inicjatywy wspólnych opinii i wniosków. Powyższa ustawa kończyła okres tworzenia przepisów związanych z funkcjonowaniem izb przemysłowo-handlowych.

Dnia 17 kwietnia 1936 roku ukazało się obwieszczenie ministra przemysłu i handlu w sprawie jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 lipca 1927 roku o izbach przemysłowo-handlowych¹⁶.

Działalność izb przemysłowo-handlowych przerwał wybuch II wojny światowej. W wielu miastach okupanci niemieccy tworzyli własne tego typu organizacje. Między innymi w Poznaniu, w styczniu 1940 r., powstała izba, która funkcjonowała na podstawie przepisów prawa niemieckiego. Działała ona do momentu wydania 18 marca 1943 r. zarządzenia, na mocy którego z dniem 1 kwietnia 1943 r. zlikwidowano wszystkie niemieckie izby przemysłowo-handlowe.

Po zakończeniu II wojny światowej podjęto w Polsce działania mające na celu reaktywowanie samorządu gospodarczego przemysłu i handlu. Było to niezwykle ważne zadanie, bowiem izby przemysłowo-handlowe stanowiły dla rządu nieocenione źródło wiedzy z zakresu przedwojennych stosunków gospodarczych. Względy taktyczne spowodowały więc, że władze państwowe początkowo tolerowały izby przemysłowo-handlowe.

Podstawą prawną do reaktywowania izb była Instrukcja Wydziału Grup Operacyjnych Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN nr 1/I z września 1944 r. pt. „Wytyczne organizacyjne dla przemysłu w Polsce w sprawie organizacji

¹⁶ Dz. U. RP nr 45, poz. 335.

przemysłu i izb przemysłowo-handlowych opierających swoją działalność na podstawie przepisów z 1927 roku”, która postanawiała m. in.: „Izby przemysłowo-handlowe są organami samorządu gospodarczego oraz reprezentacją interesów zawodowych i gospodarczych prywatnego przemysłu i handlu w poruczonej przez resort gospodarki narodowej i finansów zakresie, wykonują zadania administracyjne w stosunku do firm prywatnych. Ich ścisłe kompetencje określa rozporządzenie Prezydenta z 1927 roku”¹⁷.

Wspomniana instrukcja była *de facto* jedynym tego typu oficjalnym odniesieniem się władz państwowych do samorządu gospodarczego. Cechą charakterystyczną powojennego okresu działalności izb było bowiem także to, że z jednej strony formalnie utrzymywano w mocy obowiązujące przepisy przedwojennego ustawodawstwa, a z drugiej kształtowano struktury izb, zakres i formy ich działania na podstawie doraźnych zarządzeń władz; poprzez nie między innymi wzmocniono pozycję dyrektora izby, mianowanego przez władze nadzorcze, a osłabiono rolę czynnika radcowskiego (komisji radcowskich), nadając im w wielu przypadkach charakter czysto reprezentacyjny¹⁸.

Warto podkreślić, że z chwilą ukazania się instrukcji przestał w Polsce istnieć samorząd gospodarczy w takim zakresie, w jakim funkcjonował przed wojną. Wynikało to z wyłączenia spod kompetencji izb przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych. Instrukcja wprowadzała nową strukturę kierowania sektorem przemysłowym w Polsce. Nakazywała ona powoływanie przy wojewódzkich i powiatowych radach narodowych wydziałów przemysłowych, których zadaniem było kierowanie całokształtem życia przemysłowego na swoim terenie.

¹⁷ K. Robakowski, M. Żurowski, *Materiały źródłowe do historii Polski Ludowej*, Poznań 1982, s. 23-28, por. M. Barański, S. Kantyka, S. Kubas, M. Kuś, *Samorząd terytorialny i wspólnoty lokalne*, Warszawa 2007, s. 71.

¹⁸ A. Zarzycki, *Wielkopolska Izba Przemysłowo-Handlowa...*, op. cit., s. 80.

Wydziały te nadzorować miały przedsiębiorstwa państwowe i będące pod zarządem państwa oraz przedsiębiorstwa prywatne. Nadzór ten był daleko idący, bowiem polegał między innymi na sprawdzaniu finansów przedsiębiorstw, udzielaniu zezwoleń na sprzedaż artykułów deficytowych, a także kontroli wszystkich działań o charakterze strategicznym.

W pierwszym okresie przemian społeczno-gospodarczych w Polsce władze deklarowały oficjalne poparcie dla działalności prywatnej. Hilary Minc 4 maja 1945 r. zapewniał, że „element gospodarczy indywidualny, bądź to średnio – lub drobnokapitalistyczny, bądź to drobnotowarowy chłopski i rzemieślniczy posiada u nas zapewnione pole działania i perspektywy rozwoju”¹⁹.

Powyższe deklaracje rozmięły się jednak wyraźnie z działaniami prowadzonymi przez władze państwowe. Przez cały czas podejmowały one kroki mające na celu ograniczenie naturalnego zaplecza izb przemysłowo-handlowych. Na pierwszy plan wysuwała się w tym kontekście nacjonalizacja przemysłu, eliminowanie drobnej, prywatnej przedsiębiorczości, ścisła reglamentacja każdej sfery działalności gospodarczej czy wreszcie centralne planowanie. Wszystko to sprawiało, że izby przemysłowo-handlowe stały się zbędne na długo przed podjęciem decyzji o ich likwidacji. Zanim to jednak nastąpiło przedwojenni działacze samorządu gospodarczego prowadzili intensywne prace, których celem była odbudowa izb na obszarze całej Polski.

W wyniku podjętych działań utworzono 14 izb przemysłowo-handlowych z siedzibami w: Białymstoku, Bydgoszczy, Częstochowie, Gdyni, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie

¹⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu, sygn. 1638.

i Wrocławiu.

Opór władz państwowych sprawił, że nie udało się po wojnie reaktywować Związku Izb Przemysłowo-Handlowych. Pomimo tego regularnie odbywały się zjazdy prezesów i dyrektorów izb. Pierwszy z nich został zwołany w Krakowie, już w lipcu 1945 r.

Spośród wymienionych powyżej izb szczególnie aktywna była Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu. Początki jej sięgają pierwszych tygodni 1945 roku. W sytuacji, gdy wyzwolenie ziem polskich, w tym Poznania, stawało się kwestią najbliższego czasu, w Częstochowie rozpoczęła swoje funkcjonowanie ekspozytura Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu²⁰. Jej działalność polegała na prowadzeniu akcji informacyjnej i propagandowej wśród byłych przemysłowców i kupców wielkopolskich w celu spowodowania ich powrotu do miejsc zamieszkania sprzed przesiedlenia.

Proces reaktywacji Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu rozpoczął się w lutym 1945 r. od utworzenia jej biura, natomiast 6 marca tego roku odbyło się pierwsze spotkanie kierownictwa i radców izby. Z kolei w trzy miesiące później, 17 czerwca 1945 r. zostało zwołane pierwsze po wojnie posiedzenie prezydium izby. Ostatnim ważnym wydarzeniem na drodze do restytucji przedwrześniowych organów izby było zwołanie jej plenarnego zebrania. Miało ono miejsce 15 października 1945 r. W posiedzeniu wzięło udział 26 radców z 60 wybranych przed wojną. Większość z nieobecnych zginęła w czasie okupacji, pozostali nie wrócili jeszcze do Poznania lub nie mogli z innych przyczyn uczestniczyć w obradach

²⁰ Po wejściu Niemców do Poznania znaczna część przemysłowców i kupców wielkopolskich (ponad 1000 osób) wyjechała lub została deportowana do Częstochowy. Przez cały okres okupacji wielu byłych radców izby poznańskiej utrzymywało ze sobą ściśle kontakty. Pozwoliło to na reaktywowanie działalności izby w okresie, gdy Poznań nie został jeszcze wyzwolony.

tego gremium²¹.

Trudno jest dzisiaj przecenić rolę Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu w odbudowie życia gospodarczego Polski zachodniej. Mimo poniesionych strat ludzkich i materialnych, jako pierwsza podjęła ona działalność prowadzoną przed wojną. Izba była ogromnym źródłem wiedzy z zakresu prawodawstwa gospodarczego, jej biuro udzielało informacji dotyczących przedwojennych stosunków handlowych, przemysłowych czy finansowych środowiskom prywatnym oraz agendom państwowym. Izba pomagała również nawiązywać różnego rodzaju kontakty, w tym handlowe, wskazując między innymi producentów i dystrybutorów, co w okresie ścisłej reglamentacji i małej ilości wytwarzanych dóbr miało duże znaczenie.

Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu starała się także wpływać na kształtowanie szeroko rozumianego środowiska gospodarczego oraz rozwój oświaty zawodowej. Już w kwietniu 1945 roku wystąpiła ona do władz z postulatami otwarcia w Poznaniu politechniki oraz uruchomienia targów międzynarodowych. Obie propozycje zostały zaakceptowane. Trzyletnia Szkoła Inżynierska rozpoczęła działalność w dniu 17 września 1945 r., a w następnym Rada Ministrów przyjęła uchwałę o reaktywowaniu Targów Poznańskich²². Ponadto izba sprzyjała, przy często nieprzychylnym stosunku władz, tworzeniu zrzeszeń przemysłowych i kupieckich oraz dążyła do koordynacji działalności administracji rządowej i samorządowej w kwestiach gospodarczych.

Nie ulega wątpliwości, że Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu ze swoją funkcjonalną strukturą organizacyjną

²¹ Szerzej na ten temat: M. Grzelak, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu jako forma samorządu gospodarczego* (maszynopis pracy doktorskiej), Poznań 1995, s. 205-207.

²² Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu, sygn. 1699.

oraz fachowym personelem była bezpośrednio po wojnie niemal równorzędnym partnerem władz państwowych.

Godna uwagi jest także aktywność izby poznańskiej na rzecz tzw. ziem odzyskanych. W celu skuteczniejszego kierowania życiem gospodarczym na zwiększonym obszarze²³ izba 12 grudnia utworzyła Ekspozyturę w Gorzowie Wlkp., a 17 stycznia 1946 r. Delegaturę w Zielonej Górze. Ponadto, aby zaktywizować ziemie odzyskane, izba powołała w połowie 1946 r. Radę Gospodarczą Ziemi Lubuskiej oraz Narodowy Instytut Postępu prowadzący działalność wydawniczą²⁴.

Sytuacja w kraju zaczęła jednak ewoluować w niekorzystnym kierunku. Władze komunistyczne w miarę petryfikacji nowego układu politycznego dążyły do pełnego podporządkowania sobie życia gospodarczego. Pierwszym krokiem na drodze do tego celu była ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejściu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej²⁵. W oparciu o powyższy akt prawny przemysł prywatny był stopniowo eliminowany, między innymi poprzez regulację cen, reglamentację zaopatrzenia i zbytu czy też *domiary podatkowe*.

W dalszej kolejności nowi rządzący zajęli się prywatnym handlem. Tzw. *bitwę o handel* zapoczątkowały uchwalone 2 czerwca 1947 r. ustawy: o zwalczaniu drożyzny i nadmier-nych zysków w obrocie handlowym²⁶ oraz o zezwoleniach na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe

²³ Rada Ministrów w lipcu 1945 r. przyłączyła do poznańskiego następujące powiaty: pільski, trzciński, strzelecki, gorzowski, skwierzyński, rzepiński, sulęciński, międzyrzecki, babimojski, krośnieński, świebodziński, wschowski, gubiński i zielonogórski.

²⁴ M. Grzelak, *Izba Przemysłowo-Handlowa....*, op. cit., s. 209.

²⁵ Dz.U. 1946 nr 3, poz. 17.

²⁶ Dz.U. 1947 nr 43, poz. 218.

wykonywanie czynności handlowych²⁷.

Działaniom władz państwowych na tym polu sprzyjała trudna sytuacja aprowizacyjna kraju. W wyniku pojawienia się nierównowagi podaży i popytu nasiliła się spekulacja, a także wystąpiły ogromne dysproporcje cen. W takich warunkach łatwiej było uzasadniać potrzebę odgórnej kontroli nad handlem czy wręcz twierdzić, że przyczyną wszelkich trudności rynkowych jest prywatny sektor handlowy. Z drugiej strony należy pamiętać, że po wygranych w nieuczciwy sposób wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. rządzący mogli już bez jakiegokolwiek zawoalowania dążyć do upaństwowienia wszystkich sfer życia gospodarczego.

Prywatny handel stanął wobec groźby całkowitej likwidacji. Powołana Państwowa Centrala Handlowa pełniła praktycznie funkcję nadhurtownika wobec prywatnych hurtowni. Towar, zanim trafił do prywatnego detalisty, przechodził przez dwa szczeble pośrednie: państwową i prywatną hurtownię. Taka droga zaopatrywania się prywatnego detalisty musiała wpływać na cenę sprzedawanych towarów. Ceny w państwowych i spółdzielczych sklepach były niższe niż w prywatnych. To z kolei wpływało na obniżenie wielkości sprzedaży i stopy zysku tych ostatnich. Obciążenia podatkowe sprawiały, że byt tych sklepów był zagrożony. Nierzadkie były przypadki zaopatrywania się prywatnych sklepikarzy w sklepach państwowych i odsprzedawanie tych towarów po tej samej cenie. Takie postępowanie traktowane było przez władze jako spekulacja. Na upadek handlu prywatnego wpłynęły więc czynniki polityczne i ekonomiczne. Wydłużona droga od producenta (coraz częściej państwowego) do prywatnego detalisty utrudniona była także przez dyskryminowanie tej kategorii kupców w zakresie możliwości zaopatrywania się w określone towary. W pierwszej kolejności mogły zaopatrywać się w hurtowniach

²⁷ Dz.U. 1947 nr 43, poz. 220.

jednostki handlu uspołecznionego, a następnie prywatnego. Przy silnie niezrównoważonym rynku handel uspołeczniony zajmował więc pozycję dominującą, jeśli nie wręcz monopolistyczną.

Władze pod koniec lat czterdziestych konsekwentnie zaczęły realizować politykę eliminowania sektora prywatnego. Preferowano sektor uspołeczniony w handlu detalicznym i hurtowym, wprowadzono koncesje na prowadzenie działalności handlowej, organizowano wzorcowe jednostki handlu hurtowego i detalicznego. Wszystko to miało wykazać lepszą organizację i efektywność sektora państwowego.

Jak zauważa Mirosław Grzelak, odchodzenie przez sektor państwowy od zasad rachunku ekonomicznego i zastępowanie go coraz częściej centralnym kierowaniem (administracyjne określanie struktury i profili produkcji) okazywało się elementem konkurencji niemożliwym do „przeskoczenia” przez sektor prywatny. Przedsiębiorstwa te w swojej działalności nie mogły kierować się zasadami i kategoriami pozaekonomicznymi, bo nie korzystały przecież z dotacji i innych form pomocy państwa stosowanych wobec uspołecznionych podmiotów gospodarczych²⁸.

Tak jaskrawa dyskryminacja sprawiała, że izby przemysłowo-handlowe musiały prowadzić działalność w warunkach stałego ograniczania ich naturalnej bazy społeczno-gospodarczej. Sytuacja taka utrudniała racjonalne kształtowanie budżetów poszczególnych izb. Środki, jakimi one dysponowały, pochodziły z dwóch źródeł: ze skromnych siłą rzeczy dochodów własnych oraz dotacji Skarbu Państwa. Poziom dotacji był zróżnicowany; czasami dochodziły one nawet do 90% budżetu. Dobrze funkcjonująca Izba Przemysłowo-Handlowa

²⁸ M. Grzelak, *Izba Przemysłowo-Handlowa...*, op. cit., s. 216.

w Poznaniu czerpała z nich w granicach od 60 do 70%²⁹.

Na początku stycznia 1947 r. izby otrzymały pismo z Ministerstwa Przemysłu i Handlu na temat kształtowania ich budżetów. W piśmie wskazano na złą strukturę budżetów, a mianowicie zbyt mały udział dochodów własnych poszczególnych izb. Ministerstwo nakazywało zwiększenie dochodów z tytułu opłat za czynności izb, a także od prywatnych zrzeszeń przemysłowych i handlowych. Dochody te w budżetach na 1947 r. stanowić miały około 40%. W sytuacji ograniczania zakresu działalności izb, ich kompetencji, liczby zrzeszonych w nich podmiotów, zalecenie to nie mogło być zrealizowane. Jak się zatem wydaje, był to początek cynicznej rozgrywki ze strony rządu, która miała na celu eliminację samorządu gospodarczego z życia publicznego Polski Ludowej.

Liczne próby podejmowane przez działaczy samorządowych zmierzające do zachowania chociaż w szczątkowej formie izb przemysłowo-handlowych zakończyły się niepowodzeniem. Ustępstwa na jakie skłonni oni byli się zgodzić, a także wielokrotnie prezentowana akceptacja dla zmian ustrojowych w Polsce, okazały się niewystarczające do przetrwania tych instytucji³⁰. Nowy system polityczny i gospodarczy nie prze-

²⁹ W 1945 r. izba poznańska nie korzystała z dotacji. Wówczas jej budżet wynosił 2.415 tys. zł, z których dochody własne stanowiły 954 tys. zł, a z tytułu opłat od świadectw przemysłowych 1.461 tys. zł. Wydatki były niższe od przychodów o blisko 400 tys. zł. W następnych latach budżet izby w znacznie większym stopniu zależał od dotacji; w 1947 r. w budżecie wynoszącym 31 mln zł blisko 22 mln zł (70%) stanowiły dotacje, a w roku następnym w budżecie w wysokości 127 mln zł dotacje stanowiły 85 mln zł (ok. 67%).

³⁰ Na zakończenie zjazdu działaczy izb przemysłowo-handlowych, który odbył się w Poznaniu w styczniu 1947 r., jego uczestnicy przyjęli uchwałę głoszącą, że izby przemysłowo-handlowe odnoszą się pozytywnie do nowego ustroju politycznego i gospodarczego. W związku ze zbliżającymi się wyborami przedstawiciele izb opowiedzieli się za tymi partiami i stronnictwami, które będą budowały nową rzeczywistość, to jest za listami niezależnego rzemiosła, kupiectwa i handlu oraz Bloku Stronnictw Demokratycznych

widywał dla nich miejsca. Nawet ograniczenie samorządu gospodarczego tylko do przedsiębiorstw prywatnych, które mimo bardzo niesprzyjającej sytuacji nadal istniały, nie mogło być zaakceptowane przez władze komunistyczne.

Zapowiedź likwidacji izb przemysłowo-handlowych została zawarta w ustawie z dnia 7 marca 1950 r. o Centralnym Urzędzie Drobnej Wytwórczości³¹. Kolejnym krokiem w tym kierunku było zarządzenie przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 28 kwietnia 1950 r. w sprawie likwidacji izb przemysłowo-handlowych³². Zarządzeniem nr 2 prezesa Centralnego Urzędu Drobnej Wytwórczości z dnia 11 maja 1950 roku powołano Komisję Likwidacyjną oraz likwidatorów izb. Na podstawie tego zarządzenia likwidatorzy z dniem 1 lipca 1950 roku mieli przejąć majątek rzeczowy, nieruchomości i księgi izb przemysłowo-handlowych³³. Poza przejściem majątku, likwidatorzy otrzymali zadanie sporządzenia jego spisu oraz uregulowania wszystkich bezspornych zobowiązań izb.

Termin likwidacji izb ustalono na koniec 1950 r., jednak nie wszędzie został on dotrzymany. Przykładowo procedura likwidacyjna izby poznańskiej została zakończona dopiero w drugiej połowie 1951 r. Wynikało to głównie z bardzo dużego zasięgu i zakresu działania izby, a także znacznego majątku ruchomego i nieruchomego.

Dobra będące własnością izb przemysłowo-handlowych

i Stronnictwa Pracy. Aktywny udział w wyborach uznano za obowiązek każdego obywatela, zob. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu, sygn. 1630.

³¹ Dz.U. nr 10, poz. 104.

³² Monitor Polski 1950 nr A-56, poz. 645.

³³ Zarządzenie prezesa Centralnego Urzędu Drobnej Wytwórczości z dnia 11 maja 1950 r. w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej oraz likwidatorów izb. Monitor Polski nr A 56, poz. 645.

zostały nieodpłatnie przekazane organizacjom społecznym, zrzeszeniom gospodarczym, wojewódzkim radom narodowym, a także urzędom centralnym. W ten sposób tak zasłużone dla polskiej gospodarki jednostki samorządowe zostały usunięte z życia publicznego.

Kompetencje izb starały się początkowo przejąć ogólnopolskie zrzeszenia przemysłu prywatnego, a następnie Ministerstwo Przemysłu Drobego i Rzemiosła, Ministerstwo Handlu Wewnętrznego oraz wydziały Prezydium Wojewódzkich Rad Narodowych. Zastąpienie samorządu gospodarczego biurokratycznym aparatem partyjno-państwowym było konsekwencją forsownej centralizacji propagowanej przez władze komunistyczne. W takiej rzeczywistości nie było miejsca na jakąkolwiek formę niezależnego myślenia, stanowiącego przecież istotę samorządności, także tej dotyczącej stosunków gospodarczych.